

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Свилен Тутеков, Православен богословски факултет,

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”,

на дисертационния труд на Емил Гаджалов, Богословски факултет

„Св. Климент Охридски”,

на тема: „Мъдър или неразумен – житейска дилема и парадокси
(Екзегетическо изследване на проблематиката в книгата Еклисиаст”

за присъждане на ОНС „Доктор” по научно направление „Религия и
теология”, научна специалност: Тълкувание на Стария Завет, шифър

2.4.

Научен ръководител: Проф. протопр. д-р Николай Шиваров

Предложеният дисертационен труд е опит за екзегетически анализ на проблематиката в книга *Еклисиаст* в ключа на житейската дилема *мъдър или неразумен*. Поставянето на темата по този начин е оригинално и има своята значимост с оглед изследването на текста и на неговото идейно богатство. Според мен обаче в самата ѝ формулировка липсва заявка за всеобхватно богословско концептуализиране на проблема за мъдростта в дискурса на библейската антропология и въобще на християнската философия. Определянето на основния екзистенциален проблем в книга *Еклисиаст* просто като „житейска дилема” и извеждането ѝ като херменевтичен ключ в тази премъдростна книга в известен смисъл ограничава хоризонта, който може да опосредства осмислянето на концепта *мъдрост* и същинското му проблематизиране. С оглед на това оценката на значимостта и актуалността на темата остава изцяло в зависимост от резултатите на проведения екзегетически анализ по-скоро в

микроплана на отделни понятийни, смислови и идейни равнища на библейския текст. Доколкото темата има ясни параметри, които на практика съвпадат с текста на книга *Еклизиаст*, то и изследователската оптика на автора много педантично е настроена спрямо това текстуално равнище като почти липсва ерос към метатекстуалното и интерконтекстуалното.

Дисертационният труд е с обем 334 стр., от които 321 стр. основен текст и библиография, включваща библейски версии и преводи, инструменти за анализ, въведения в Стария Завет, коментари, монографии и статии разположени на общо 12 страници. Работата е структурирана с оглед следваната от автора методология, а именно – стриктното следване на текста на книга *Еклизиаст* и подробния анализ в микроплан, към който той пристъпва. Текстът на работата е организиран в увод, пет основни глави и заключение. На практика структурата на дисертационния труд отразява структурата на самата книга *Еклизиаст*, което улеснява автора да следва своята изследователска стратегия – последователното и стриктно придържане към текста и проучването на отделните текстови единици с тяхното идейно съдържание.

В *увода* на дисертационния труд се обосновават актуалността и значимостта на темата и се прави кратък историографски преглед на свързаните с нея изследвания. Посочени са обектът, предметът, целите и задачите на проучването и е предложена работна хипотеза, а именно, че отговорът на въпроса за мъдростта трябва да се приема като ключ за осмислянето на цялата проблематика в книга *Еклизиаст* (стр. 24).

В *първа* глава са разгледани основните исагогически въпроси относно книга *Еклизиаст* и то главно във връзка с последващия екзегетически анализ на текста. Представени са различни хипотези относно авторството, времето на написване и каноничността на книгата.

Поставя се въпросът за социалния контекст при написването на книгата, като се настоява, че тя описва типичния за близкия Изток житейски ситуации, на фона на които са предложени послания с универсален характер (стр. 42). Въпросите относно текста и неговите версии, езика, жанра, литературния стил и структурата на книгата са също така тясно обвързани с лингвистично-литературните равнища на екзегетическия анализ, които доминират в работата. Отделя се внимание на спецификата на премъдростния дискурс, наратив и поучение и на характерната дидактична аргументация. Кандидатът поддържа становището, че книгата е структурирана не литературно, а идейно (вж. пар. 1.7) и транспонира четирите части от съдържанието на книгата в основните глави на своето дисертационно изследване (глави от II до V).

Във *втора* глава се изследват прологът и епилогът на книга *Еклисиаст* като каноничен ключ за разбиране на посланията в нея. Именно тук се формулира програмният въпрос на книгата и се извеждат ключовите концепти *суета* и *полза* (стр. 70 и сл.), които авторът използва като своеобразни координати за осмисляне на представените впоследствие житейски ситуации и поучения, но и като имплицитно въвеждащи темата за смъртта (стр. 89). Въз основа на проведения екзегетически анализ кандидатът твърди, че ключ за решаването на всяка житейска ситуация и дилема в *Еклисиаст* е търсенето на действителна, стойностна полза (стр. 89), но тази истина все пак трябва да бъде осмислена в перспективата на смъртта като най-драматичния проблем на човешкото съществуване (стр. 91). В предложения анализ прологът е изтълкуван в органичната му връзка с епилога на книгата и според кандидата тази връзка служи като каноничен ключ за разбирането на всички послания в книга *Еклисиаст* да се живее мъдро.

В *трета* глава се формулира основния въпрос на поставената дилема, а това е въпросът за смисъла на живота в перспективата на смъртта. Последователно и подробно се изследват представените в книгата гранични ситуации на човешката мъдрост, което има за крайна цел промяната на модела на живот. Авторът акцентира върху нравствения аспект на житейската дилема, открита в семантичната поляризация на понятията *мъдрост* и *неразумност* и в този контекст извежда ключовия за книгата концепт *добро*, който се открива в опитното изследване на реалността (вж. стр. 104-106). На този фон се подчертава универсалния характер на посланията в книга *Еклизиаст*, а като истински мотив за поведението на човека се посочва даруваната от Бога мъдрост, която извежда отвъд неизбежността на смъртта (стр. 134).

В *четвърта* глава от дисертационния труд се търси отговор на поставената дилема *мъдър или нера разумен* вече с оглед богословската перспектива, в която *Еклизиаст* разглежда труда и доброто, насилието и социалните неправди, алчността и споделянето, поклонението и страха от Бога, отношението към богатството и действителната полза от него, плодовитостта и дълголетие то. В анализа на тези теми кандидатът изследва аргументативната стратегия на проповедника, изразена във формата *въпрос-отговор-съвет* в един подчертано етически дискурс (стр. 208). Тук се търси качествено различното равнище, на което се поставя житейската дилема *мъдър или нера разумен*, а това е перспективата на вложената от Бога вечност в сърцето на човека. Само в тази перспектива на вечността и вярата в Бога могат да бъдат осмислени всички избори между доброто и злото и всички морални състояния, доколкото те вече не са неизбежно в сянката на смъртта. По този повод кандидатът твърди, че дилемата *мъдър или нера разумен* пронизва всички житейски ситуации и в този смисъл тя е ключ за осмислянето на значимите практически,

нравствени и философски проблеми в перспективата на вярата в Бога и Божия съд (стр. 205-206), т.е. в една подчертано богословска перспектива.

В последната *пета* глава кандидатът представя аргументите и отговорите на дилемата *мъдър или неразумен* и проследява аргументативната линия на това ново равнище. Тук предмет на изследване е втората половина от книга *Еклизиаст* (което обяснява несъразмерно големия обем на тази глава от стр. 207 до стр. 313, което е почти една трета от обема на цялото изследване) в контекста на смъртта и завършването на живота в мъдрост и добро име (стр. 216). Обръща се внимание на ключовата за премъдростната литература категория *страх Господен* и органичната му връзка с *мъдростта* (стр. 235 и сл.) като концепт, който интегрира в себе си интелектуални, духовни и чисто практически аспекти, осмислени и в една есхатологична перспектива.

В *заключението* на дисертационния труд се прави извод от екзегетическия анализ, според който житейската дилема *мъдър или неразумен* е ключ за осмисляне на всички послания в книга *Еклизиаст*. Кандидатът обобщава резултатите от проведения анализ и изразява убеждението си, че той може да бъде полезен за изследването на житейската дилема *мъдър или неразумен* и съпътстващата я богословско-етическа проблематика в един по-широк библейски контекст (стр. 320).

За по-голяма яснота предлагам обобщение на аналитичната ми оценка за предложения дисертационен труд в няколко основни пункта:

1. На първо място, поне за мен, остава неясно как изследователският подход на кандидата отнася книга *Еклизиаст* към континуитета на библейско-светоотеческото предание, посредством което и в което тя въобще достига до нас и става предмет на богословско-екзегетически

анализ. Такъв подход води до риска книга *Еклизиаст* да бъде контекстуализирана и осмисляна единствено в рамките на автономизираната юдейска традиция и почти затваря хоризонта за откриването на нейната най-дълбинна християнска, т.е. църковна *логосност*. От възприетия подход и от цялото съдържание на работата се вижда, че замисълът на кандидата е да тематизира житейската дилема *мъдър или неразумен* изключително в идейното пространство на текста на книгата, като в случая органичната връзка с целия корпус премъдростна литература, с целия корпус библейски книги и с тяхната светоотеческа рецепция остава само някакъв херменевтичен „детайл”, а не толкова смисловоопределящ фактор. Може би затова търсенето на новозаветната и на патристичната рецепция на книга *Еклизиаст* е ограничено само до сегмента „история на тълкуванието” (вж. стр. 17-22) и тази рецепция не присъства като органично вплетена в предложения впоследствие екзегетически анализ. Следването на този подход „свива” концептуалния хоризонт на кандидата и ограничава проучването на ключовите за премъдростната литература теми и концепти само в границите на книга *Еклизиаст*. Така тяхното идейно-богословско богатство в плана на интегралното библейско-светоотеческо предание остава на практика неизползвано. Потвърждение на това намираме в констатацията на кандидата, че у църковните отци е налице едно „силно подчертано христологично тълкуване” (стр. 19), докато в същото време тази христологична перспектива, която в действителност е основен херменевтичен ключ за интерпретацията на богата тема за *премъдростта* в Стария Завет, в случая на практика не присъства.

2. Избраната от кандидата изследователска стратегия води до усвояването на една методология, при която ходът на екзегетическия анализ по-скоро следва стриктно и педантично библейския текст, без

почти да предлага по-мощно интерконтекстуално богословско проблематизиране и концептуализиране на ключовите теми за мъдростта, смъртта и т.н. С други думи, в изследването са налице подробни лингвистично-литературни и исторически микроанализи, но то не открива макроплана например на концепта *мъдрост* и на произтичащите от него теми в техните дълбинни богословски рефлексии, каквито имаме във *философията по Христа* на църковните отци. Предложеното изследване изобилства с детайлни и полезни лингвистични, текстологични, литературни и исторически анализи на текста на книга *Екклесиаст* в микроплан, което несъмнено определя цялостния профил на работата. Това обаче се отнася към равнище, което би могло да се нарече „технология” на тълкуването, но тази технология е само половината път към *теологията*. Ако екзегетическият анализ на библейския текст е подчинен на критериите за „обективност” и „историчност”, а органичната му връзка с библейско-светоотеческото предание е само една „възможност”, то тогава предложеното изследване е избор на една определена научна парадигма, която е легитимна и която много учени споделят. В този смисъл разбирам и следната заявка на кандидата: „За да се избегнат едностранчивостта или тесните конфесионални възгледи е необходимо обективно проследяване на историческия процес на интерпретация и начинът, по който книгата въздейства през различните епохи и на различните групи читатели” (стр. 13). Според мен обаче пълното откриване на смисъла на библейския текст се опосредства изключително от неговата църковна рецепция, която е и херменевтичният хоризонт за неговото тълкуване, включително интерконтекстуално. Освен това богословската концептуализация на поставените теми в един по-широк библейско-светоотечески, т.е. църковен контекст би следвало да бъде ключова методологическа предпоставка на такъв тип библейска екзегеза. Като пример бих посочил ограничената богословска перспектива при осмисляне на основната тема за смъртта, за

която в работата се намеква, че е „наказание” за първите хора Адам и Ева (стр. 87) - твърдение, което би следвало да се прецизира богословски в по-широк антропологичен контекст. Еднозначното твърдение, че смъртта е наказание от Бога въвежда един по-скоро легалистичен подход в библейската антропология и етика, който изцяло променя перспективата за осмисляне на концепти като *живот*, *мъдрост*, *полза*, *добро* и т.н., а те са централни за настоящото изследване.

3. Независимо от ограничения богословски хоризонт, в предложения екзегетически анализ са налице множество полезни и ценни наблюдения и констатации, които способстват за осмислянето на проблематиката в книга *Еклизиаст* и то в ключа на дилемата *мъдрост-неразумност*. С оглед на това предложения анализ на текста в микроплан има своите достойнства и заслужава положителна оценка. При изпълнението на поставените задачи кандидатът демонстрира широки познания в областта на лингвистиката, историята, теорията на литературата и т.н., които несъмнено са полезни при тълкуването на библейския текст и се отнасят към това, което нарекох „технология”. Това се потвърждава от факта, че в хода на работата е използвано голямо количество специализирана литература, особено съвременни западни коментатори, което свидетелства за библиографската осведоменост и способността на кандидата да работи по конкретни изследователски задачи. Определено считам, че в това отношение той е проявил завидно усърдие и демонстрира владение на херменевтичния инструментариум при работата с библейския текст на микроравнище. Според мен обаче изборът на кандидата да следва изключително масоретския текст, в чиято редакция са налице идеологически мотивирани редакторски интервенции, допълнително ограничава възможността за тълкуването на книга *Еклизиаст* в последващата библейско-църковна (а не просто равнинистична) рецепция.

4. В предложения дисертационен труд кандидатът заявява приноси, които считам за релевантни на резултатите от изследването. Действително в хода на екзегетическия анализ са предложени оригинални решения на отделни текстови единици, което несъмнено има своята научна стойност особено в плана на текстоалната критика. Действително поставянето на редица нравствено-екзистенциални проблеми в перспективата на дилемата *мъдрост-неразумност* има своето значение за християнската етика, но за мен остава необяснима крайно песимистичната интонираност в анализа на разглежданата нравствена проблематика. В библейския опит всяка една екзистенциално-нравствена „дилема” намира отговор в есхатологичната перспектива на новия живот в Христос, Който по думите на св. Йоан Дамаскин е „единственото ново под слънцето”. Само в перспективата на тази *новост* може да се осмисли и най-дълбоката логосност на библейската етика, но вече верифицирана в перспективата на христологията и църковния опит.

5. Стилът и езикът на изследването са съобразени с изискванията на съответния жанр и дискурс. На места се срещат някои чуждици, като напр. „интрига” (стр. 53, 89, 125 и др.), „инвестира” (стр. 27, 28, 132, 204), „най-шокиращата идея” (стр. 51) и др., които звучат неуместно. Забелязват се и неточни богословски термини и изрази, като напр. „променяща благодат” вместо „преобразяваща благодат” (стр. 313), „динамиката на човешката същност” (стр. 55) вместо „динамиката на човешката природа” или „Божествената присъда над първата човешка двойка” (стр. 101), което звучи двусмислено от богословска гледна точка.

6. В техническо отношение работата е изпълнена съгласно стандартите за академично писане. Текстът е четивен и в него могат да се забележат сравнително малко машинописни или граматически грешки (най-често несъгласуваност по член на съществително и прилагателно

име). Кандидатът е приложил множество таблици и схеми, които илюстрират резултатите от неговите лингвистични и текстологични анализи. Използваната литература е цитирана коректно. Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд.

Въпреки посочените слабости и критични забележки по представения текст, считам, че работата има своите несъмнени достойнства и приноси за осветляването на екзегетическата проблематика в книга *Екклесиаст*. Считам, че предложеният дисертационен труд отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Р България и заявявам, че за настоящата процедура ще гласувам „за” присъждането на ОНС „Доктор” на **Емил Гаджалов** по професионално направление 2.4. Религия и теология, научна специалност: Тълкувание на Стария Завет.

гр. Велико Търново

доц. д-р Свилен Тутеков

20.09.2016 г.

(.....)